

Szeged felszabadulásának történelmi körülményei

Immár 31 éve, hogy a Szovjetunió hadserege a fasiszta Németország ellen vívott háború során magyar földre lépve felszabadította Szegedet, hazánk akkor második legnagyobb városát. Közél egy emberöltő telt el azóta, de a város felszabadulásának körülményei mindmáig nem tisztázottak eléggé. A rendelkezésünkre álló dokumentumok, korabeli források és az örvendétes szaporodó visszaemlékezések tanulmányozása és egybevetése alapján azonban egyes vitatott kérdésekben el lehet oszlatni a félreértéseket és félremagyarázásokat.

Ez a főkérvés vezette Sárközi Istvánt is egy évvel ezelőtt megjelent cikkében (Csongrád megyei Hírlap, Délmagyarország, 1974. november 10.), amellyel fel kívánta hívni a figyelmet: nem kellően feltárt még, hogy a forradalmi munkásmozgalmi erők milyen fontos szerepet töltek be Szeged felszabadulásának napjaiban. Az a szándéka, hogy a munkásmozgalmi vezetők akkori tevékenységét jobban bemutassa, feltétlenül pozitív. Ugyanakkor ez nem szolgálhat alapul ahhoz, hogy a történelmhamisítás vádjával illesse azokat, akik kutatómunkájukkal igyekeztek hozzájárulni a felszabadulás történetének jobb megismeréséhez. Ez a jödeje elavult vitamódszer végül is Sárközi ellen fordul, hiszen számonkérhetjük tőle azt, amit ő másoktól követelt: megállapításait miért nem támasztotta alá újonnan feltárt adatokkal, tényekkel?

Sárközi István cikkében úgy akarja a munkásmozgalmi vezető harcának igazi jelentőségét hemutalni, hogy negligálni igyekszik a Pálffy György köré csoportosuló polgári vezető szerepét, holott a kettő nem zárja ki egymást. Megalopozatlan az érvelése akkor is, amikor a Pálffyt keresztesztette, 1944. október 23-i jegyzőkönyvet „hamisítványnak” minősíti arra való „hivatkozással”, hogy „az nem szól a kommunisták, baloldali vezetők tevékenységéről és ezért a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt képviselői nem írták alá.” Sárközinek, mint történésznek illenék tudni, hogy 1944. októberében Szegeden még nem működött a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a jegyzőkönyvnek nem volt célja a kommunisták tevékenységének megőrzése.

A vitatott kérdésekben akkor lehet közelebbitni az igazsághoz, ha megelölően számbaveszünk, sokoldalúan elemezzük a korabeli körülményeket és építünk az újonnan feltárt tényekre, adatokra. Ez viszont további elmélyült kutatást igényel. A korábbi publikációk ugyanis nem kellően mutatták be azokat a sajátosságokat, amelyek a város helyzetét jellemezték a felszabadulást megelőző napokban.

A rendelkezésre álló források szerint annyit megállapíthatunk, hogy a szovjet hadsereg felderítő járőrei már 1944. október 8-án megjelentek a város határában. A fasiszta magyar és német csapatok parancsnoksága reménytelennek tartotta a város védelmét és kivonta csapatai zömét a városból. 9-én este felrobbantották a közúti hidat és a vasúti híd roncsait.

A felszabadulás előtt 2-3 nappal Szegeden tehát egyedülálló helyzet alakult ki: a katonai egységekkel a rendőrség is elvonult, a régi rendszer hatalmi apparátusából csak a közigazgatás néhány embere maradt vissza Pálffy György tanácsnokkal az élen. A város nyugati szélén lévő falemezgyárban székelő magyar katonai parancsnok Pálffyék kérése ellenére elzárkózott a város katonai feladása a fasiszta katonai utóvéd egységek távozása elől.

A város munkásmozgalmi vezetői, az internálásból hazatértek, a kommunisták és a szociáldemokraták tudatosan készültek a felszabadulást követő feladatokra. A régi hatalmi apparátus felbomlása, a karhatalom

kivonása a városból lehetőséget nyújtott számukra, hogy összegyűjenek, megbeszéljék a legsürgősebb teendőket és a rend fenntartása érdekében megkezdjék a polgárorség szervezését. Farkas István, Pikler Tamás, Csúri József és mások visszaemlékezése szerint a dezertáló, a gettóban a katonaruhát civilruhára cserélő magyar katonáktól fegyvert is szereztek. Létszámuk október 10-én, a felszabadulás előtti napon már 100 körülre növekedett és a városháza légpincéjében, illetve a környező iskolákban rendezkedtek be. A városháza légpincéjében visszamaradt munkaszolgálatos századdal nem lebecsülendő erőt képviseltek.

A szerveződő polgárorség szerepéről, tevékenységéről a kommunista pártszervezet egyik alapító tagja, (id.) Komócsin Mihály a Délmagyarország 1945. január 28-i számában a következőket írta: „Az október 11-ét megelőző napokban Szeged szervezett munkássága már ott sorakozott a Városháza mellett, a közrend megőrése céljából. A polgárorság sorából nagyon kevés embert láttunk ott. A polgárorség már az október 11-i orosz bevonuláskor is megvolt már... ha az öntudatos munkások nem állnak ki polgári minőségükben, az üzlet- és lakásfosztogatók még súlyosabban érintették volna a Belvárost.”

A cikk és a visszaemlékezések tanúsága szerint a szerveződő polgárorség igyekezett meggátolni az üzletek feltörését, a kezdődő fosztogatásokat és tervük volt a híd felrobbantásának megakadályozása, ami azonban nem sikerült.

A közigazgatás polgári vezetői — a város felszabadulása után jó néhány nappal, október 23-án írott jegyzőkönyvük szerint — október 10-én délután egyegyed 5 órakor megbeszélésre jöttek össze a Városháza légpincéjébe és úgy döntöttek, hogy a város polgári átadása érdekében kapcsolatot keresnek a szovjet parancsnoksággal.

Pálffyt levele átadásának hiteltelenségéről nincs különösebb értelme vitatkozni. Ugyanis október 10-én este már nem volt katonai jelentősége a város polgári vezetői által írt levél eljuttatásának a szovjet parancsnoksághoz, hiszen az jól ismerte a város helyzetét és már megkezdődött a szovjet csapatok bevonulása. A visszaemlékezők és a korabeli források egyöntetűen azt állítják, hogy 10-én este a szovjet járőrök már megjelentek a belvárosban. Mindez nem csökkenti Pálffyték abbéli érdemét, hogy akartak valamit tenni a város érdekében és a felszabadulás után részt vállaltak a közigazgatás megszervezésében és irányításában.

Sárközi István viszont nem indokolatlanul teszi szövé: Pálffyték jegyzőkönyvének az a megállapítása, hogy a szovjet parancsnokság az ő kérésükre szüntette be a város lövetését, nem megalapozott. A szovjet parancsnokság ismerte a városban és a város körzetében kialakult katonai helyzetet és eszerint cselekedett. A szovjet tüzérség nem lötte a várost, csak a tüzérségi megfigyelőnek használható magasabb épületek kaptak belövést és néhány eltévedt lövedék csapódott be a városba. Pálffy György írásos visszaemlékezésének az a megállapítása tehát, miszerint Bohó András mérnök 10-én este 8 órakor átadta levelét egy szovjet tank parancsnoknak „és este 8 óra 15 perckor Szeged lövetése megszűnt”, naiv és ellentmond a tényeknek.

Abban, hogy a szovjet parancsnokság jól fel tudta deríteni a város katonai helyzetét, a visszamaradt utóvéd őrsők erejét, elhelyezkedését, Szentmihálytelek, Kecskés- (Ságyári-) telen, Alsóváros és Móraváros lakóinak — a kortársak visszaemlékezése szerint — az ott élő munkásmozgalmi aktivistáknak volt szerepük, akikről a szovjet járőrök hasznos információkat szereztek. Erre a körülményre és a munkásmozgalmi vezetők tevékenységére, a polgárorség szervezésére, ellenállási és rendfenntartó törekvésére a helytörténelmi kutatás eddig kevés figyelmet fordított. Ez annál is inkább megengedhetetlen, mert a munkásmozgalmi vezetők, a szerveződő polgárorség tagjai már a felszabadulás előtti napokban is fontos munkát végeztek, ilymódon a polgári vezetők szerepének egyoldalú előtérbe állítása nem felel meg a történelmi tényeknek.

A 25 éves ellenforradalmi, szovjetellenes propaganda ellenére a város dolgozói várták a felszabadulást, a fasiszta elnyomó rendszer pusztulását és a legöntudatosabbak már a felszabadulás utáni első napokban örömmel vettek részt az élet újraindításában. Ezzel magyarázható, hogy Szeged felszabadulásának másnapján már termeltek az üzemek és a város dolgozói munkájukkal nem kis segítséget nyújtottak a szovjet hadseregnek.

A város baloldali, munkásmozgalmi erői a demokratikus fejlődésért vívott erősödő harcuk következtében egyre növekvő szerepet töltek be a város életében. Noha nincs jele annak, hogy közvetlenül bírálták volna a polgári vezetők készítése október 23-i jegyzőkönyv túlzásait, mégis bizonyos vita kialakult közöttük ebben a kérdésben. A munkásmozgalmi vezetők — éppen saját áldozatvállalásuk jelentőségének tudatában — már egy héttel a város felszabadulása után kérték a szovjet parancsnokságot, hogy Pálffy helyett munkásmozgalmi vezetőt nevezzen ki polgármesternek. A parancsnokság eleget tett kérésüknek, így lett a város polgármestere Valentiny Agoston. Ez nem jelentette Pálffy háttérbe szorítását, továbbra is fontos posztot töltött be a közigazgatásban, s mindez megfelelt a demokratikus összefogás politikájának.

A munkásvezetők — ha szükség volt rá — rámutattak a baloldali erők harcának fontosságára és szót emeltek a polgári vezetők érdemeinek túlzott előtérbe állítása ellen. Ezzel a céllal íródott (id.) Komócsin Mihály már idézett cikke, amely „A történelmi hűség kedvéért” címmel jelent meg a Délmagyarország hasábjain. Közlésére az adott okot, hogy a Délmagyarország 1945-ös naptára egyik írásában Szeged felszabadulásáról szólnán egyoldalúan csak a polgári vezetők érdemeit ecsetelte s „elfeledkezett” a város munkásságának a felszabadulás napjaiban tanúsított áldozatvállalásáról. A demokratikus összefogás légtörésében, az ezernyi gyakorlati teendő közepe nem került sor élesebb vitára, ami érthető is. Az előzőekben említett események azonban azt bizonyítják, hogy volt bizonyos véleményeltérés közöttük egymás szerepének megítélésében.

Szeged felszabadulásának történelmi körülményeiről folyó vita egyik fontos tanulsága, hogy a korabeli forrásokat kritikával kell vizsgálni, az írásos dokumentumokat valamint a visszaemlékezéseket egymással össze kell vetni, vagyis a korabeli események sokoldalú vizsgálatára van szükség. Az 1960-as években a megyei pártbizottság ösztönzésére megyénkben is nagyobb arányban megkezdődött a kortársak, mindenekelőtt a forradalmi munkásmozgalmat harcoló visszaemlékezők gyűjtése. Ezeknek a visszaemlékezéseknek a kritikai felhasználása azonban még csak részben történt meg, holott a korabeli események valóságú feltárásának, a megalapozott helytörténelmi kutatásnak elengedhetetlen feltétele. Ez a megállapítás Szeged és a megye többi városának felszabadulásával, a helyi ellenállási mozgalommal, a munkásmozgalmi erők harcával kapcsolatos történelmi kutatásra is vonatkozik.

DEGI ISTVÁN—
TAMASI MIHÁLY

UITZ BÉLA: LUDDITÁK, ESKÜ

Megy a hajó

A gépész keze fejével széttrölte szája fölött a bajuszát, aztán odaszólt csendesen a fűtőnek:

— Vigyázz a tűzre!

Nem volt ebben semmi különös, napjában többször is kiment a kazánházból néhány percre, s a hajó éppúgy úszott a vízen, a kapitány fönn állt a parancsnoki hídon, a kormányosok a fülkéjükben, nem volt semmi hiba. Most azonban nem a konyhába nézett be a gépész, ahol mindig volt egy falat hús, ha megehezett, s egy korty konyak, ha megkívánta. Most nem maradt lenni a hajófenékben, felment a napsütötte fedélzetre, mint a nászutasok vagy az unatkozó angolok a luxushajókon.

A kapitány letette távcsövét, és a korlát felé fordult. „Mit akar ez a gépész?” — kérdezte magában. Még nem kiáltott le neki, csak nézte döbbenet, mint aki valami rettenetes dologtól fél. Mintha azt várta volna, hogy a hullámok közé vesse magát a gépész, mint aki egyszerre megunt a az életét. A gépész azonban csak állt mozdulatlanul és szemmel láthatóan elrévedve, csak állt a két ingében, melynek szakadt volt az egyik ujjja, állt kormos arccal, ahogy oldalról szemmel tartotta a kapitány, s gyér hajába szeliden kapott bele az enyhe szél.

Az este együtt pókereztek, semmi baja se volt. Megitta a szokásos adag rumot, aztán elment aludni. Talán odahaza nincs valami rendbe nála! Van egy lánya, s a lányának egy udvarlója, akiről a gépész hallani sem akart. Ezen búsúlma most? Emiatt lett neki egyszerre szűk a gépház? Mert alapjában véve jó kedélyű fickó volt, nem csinált semmiből különös gondot magának, harminc éve élt a tengeren, úgyhogy csak a téli hónapokban került haza egy kis időre.

Az éles napsütésben most valahogy egészen furcsán festett abban a kék gépészben a korlátnál állva. A kapitány csodálkozva vette észre, hogy a tarkója kopasz. Csodálatos! Naponta együtt vannak, s ő ezt nem látta eddig. És milyen görnyedt és öreges, ahogy megereszkedett izmokkal áll! Ő ez korántsem az a hangos és magabiztos ember, akinek eddig ismerte, hosszú esztendőket óta tartó közös szolgálatauk alatt.

— Te — fordult a fiatal segédhez — állj csak a helyemre, lemegyek kicsit a fedélzetre. — S a fiú fűtőréssze nézett utána, hogy mi ütött az

őregbe, a kapitányba, mit akar a fedélzeten? Talán a matrózok munkáját megy ellenőrizni ilyen szokatlan időben.

Lábujjhegyen osont a kapitány, mint a tolvaj. Lélegzete elszorult, homlokán verejték gyöngyözött. Csak akkor nyugodott meg egy kicsit, amikor észrevétlenül a gépész háta mögé ért.

— Mit nézel, pajtás, ezen az unalmas vízen? — szólalt meg csendesen, s szeliden megfogta a karját. — En látni se szeretem!

A gépész nem fordult hátra és nem felelt mindjárt. A kapitány is szótlanul állt, elengedte a karját és arra gondolt, hogy mégis odahaza történhetett valami, amiért ennyire búsulásnak adta a fejét a gépész. A lányával, a feleségével... Vagy talán rosszul szűllt fogta el hirtelen? Szédült volna odalenn a zakatoló gépek között, s ezért jött a fedélzetre?

— Érdekes — szólalt meg akkor a gépész, és megfordult s furcsán mosolygott —, az olajfák már elvirágoztak, a pineák pedig egészen megszürcültek ebben a nyárban!

A kapitány nem felelt. Mit is mondhatott volna erre, hiszen nemcsak a tengertől, a tájtól is megcsömörített, ha a partok közelében jártak. Igen; gondolta aztán, forró nyár volt az idén, s a nagy meleget a fák se bírják, nemcsak az ember!

— De a sirályok azért fáradhatatlanok — tűnődött tovább evgyúgyvén a gépész, mint akinek újdonság a tenger. Vagy csak úgy, mint aki nagyon régen látta. — Könyörtelenül csapnak le a kis halakra! Ők nem változtak! Ilyenek voltak akkor is, amikor hajóra kerültem! Harminc éve lesz az idén!

— Nem baj! — nevetett kényeszeretlen a kapitány és a hangja rekedt volt. — De azért elnyerem tőled estére az üveg bort, nyugodt lehetsz!

Azzal el is indult, lassú léptekkel, látszólag egykedvűen, fel a parancsnoki hídra. Attól félt, hogy a gépész visszafordul, s ő nem bírta volna elviselni most a tekintetét.

De az csak állt egy ideig még, nézte a szép, ragadozó madarakat, a fehéren izzó sziklákat, az ezüstös fákat, s aztán mosolygósan és csendesen visszaballagott a hajófenékre. Odalenn pedig közműveser nyújtotta át a látcsővel a fiatal segédnek a kapitányt. De az előbb a zsebkezdőt húzta elő, megtörölte a szemét, s csak akkor nézett messzessze a végtelen vízen.

HERCEG JÁNOS